

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL BİLGİSİNDE “BİRLİKTE” TERİMİ ÜZERİNE

Ahmet Turan DOĞAN*

Öz

Türkçede sözcüklerin basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç yapıda bulunduğu belirtilir. Basit sözcükler, sözcük kökünün herhangi bir yapım eki almadığı, türemiş sözcükler sözcük kökünün yapım eki alarak yeni anlam kazandığı, birleşik sözcükler ise en az iki sözcüğün çeşitli sebeplerle yan yana gelerek yeni bir işlev ve anlam için kullanıldığı sözcüklerdir. Aslında, Türkçedeki sözcük yapıları bunlarla sınırlı değildir. Türkçede bugüne kadar pek dikkat çekilmeyen ve/veya birleşik başlığı altında ele alınan ancak birleşik tanımına uymayan bazı sözcükler vardır. Bunlar, söz dizimindeki kullanımları itibarıyla yan yana bulunamadıkları için birlikte sözcük yapısını oluştururlar. Türkiye Türkçesinde bazı bağlama edatları bu yapıdaki sözcüklerden oluşur. Bunun yanında bazı zarf veya sıfatların önündeki isme gelen +A veya +DAn ekleriyle birlikte oluşturduğu yapılar da birlikte çekim edatları olarak adlandırılabilir. Çünkü, bunlar da yan yana kullanılmanın dışında birleşik olma için gerekli en az iki eş değer birleşenin yeni bir anlam ve işlev için kullanılması kuralına uymazlar. “İsim+(öncül ek / zarf-sıfat)= çekim edatı” yapısında olan bu birimler de birlikte terimiyle anılabilir. Sözcük düzeyindeki birlikte yapıların yanında Türkiye Türkçesinde ek düzeyinde birlikte yapılar da vardır. Bunlar da ek düzeyindeki birlikte yapıları oluştururlar. Dolayısıyla, söz konusu çalışmada Türkiye Türkçesindeki birlikte terimi sözcük düzeyinde, bağlama edatları ve çekim edatları üzerinden; ek düzeyinde ise çeşitli ekler üzerinden birliktelik kullanımı ve eşdizimlilik çerçevesinde incelenmiş ve söz konusu terimin dil bilgisinde kullanılmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

---

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: ahmetturandogan@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9173-7558

Geliş/Received: 27 Mart 2022 / 27 March 2022

Kabul/Accepted: 2 Ekim 2022 / 2 October 2022

DOI: 10.53372/turkoloji.1093960

Anahtar Sözcükler: Eşdizimlilik, yapı, birlikte bağlama edatı, birlikte çekim edatı, birlikte ek

ABOUT THE TERM “CORRELATIVE” IN TURKISH GRAMMAR

Abstract

In Turkish, it is stated that words have three structures: simple, derivative and compound. Simple words are the words in which the word root does not take any derivational suffixes, the derivative words are the words in which the word root acquires a new meaning by taking the derivational suffixes, and the compound words are the words in which at least two words are used for a new function and have a new meaning by coming together for various reasons. In fact, word structures in Turkish are not limited to these. There are some words in Turkish that have not been emphasized and/or have been evaluated as compound words, but do not fit the definition of compound words. Since they cannot be found side by side in syntax, they form the correlative word structure. Some conjunctions in Turkish are composed of the words which are in this kind of structure. In addition, the structures formed by the +A or +DAn suffixes added to the noun in front of some adverbs or adjectives can also be called correlative postpositions since they do not comply with the rule of using at least two equivalent components for a new meaning and function apart from being used side by side. These morphemes, which have the structure of "Noun + (prefix / adverb- adjective) = postposition", can also be referred to with the term “correlative”. In addition to lexical correlative structure, there is also suffix correlative in Turkish. These, in turn, form correlative structures in the order of suffix. Therefore, this study aimed to investigate the term correlative in the aspect of the word structure by focusing on some postpositions and conjunctions in the framework of co-occurrence and collocation in Turkish. Also, it was examined in the aspect of suffix by means of various suffixes in the framework of co-occurrence and collocation. The attention has been drawn to the necessity of using the aforementioned term in grammar.

Keywords: Collocation, structure, correlative conjunction, correlative postposition, correlative suffix

Giriş

Terim, bir bilim, sanat, spor vb. uzmanlık alanındaki kavramlara verilen dar kapsamlı özel isimlerdir. Terimler, ilgili uzmanlık alanının işleyişi ve gelişimi açısından önemlidir. Her uzmanlık alanında olduğu gibi filoloji alanında da kullanılan pek çok terim vardır. Bunların bir kısmı geçmişten beri kullanılan, bir kısmı ise son zamanlarda kullanılmaya başlanan terimlerdir. Dil bilgisindeki terimlerin bir kısmını yapıyla ilgili terimler oluşturur. Türkçede sözcük yapısı söz konusu olduğunda basit, türemiş ve birleşik terimleriyle karşılaşılır. Sözcükler, bu üç terimin içeriklerine göre yapı bakımından değerlendirilir.

Eklemeli bir dil olan Türkçede sözcükler ve bunların aldığı ekler çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler genellikle yapı, işlev ve anlam olmak üzere üç başlık altında yapılır. Çalışmanın konusu itibarıyla Türkçe dil bilgisi çalışmalarında sözcüklerin yapı değerlendirmesinin neredeyse tamamıyla basit, türemiş, birleşik olmak üzere üç başlık altında yapıldığı görülür (Atabay vd. 1983; Bilgegil 2009; Demirci 2017; Ediskun 2010; Eker 2017; Korkmaz 2003; Özçelik vd. 2017). Bunun yanında, farklı yapısal değerlendirmelerin gerçekleştirildiği de görülür. Delice, sözcük türleri değerlendirmelerinde kök, gövde, türemiş, birleşik ayrımını kullanır (2014). Atabay vd., sadece bağlaçları biçim bakımından yalın, türemiş, bileşik, öbekleşmiş olmak üzere dört gruba ayırır (1983: 179). Demirci de bağlaçları basit, türemiş, birleşik ve öbekleşmiş olmak üzere dört başlıkta ele alır (2017: 139-140). Karaoğlu, bağlama edatlarını yapılarına göre şu başlıklar altında değerlendirir:

1. Yalın yapılı bağlaç(lık)lar
2. Türemiş bağlaç(lık)lar
3. Birleşik yapılı bağlaç(lık)lar
  - 3.1. Sözcük öbeği düzeyindeki birleşik bağlaç(lık)lar
  - 3.2. Söz öbeği düzeyindeki birleşik bağlaç(lık)lar
  - 3.3. Biçim-sözdizimsel düzeydeki birleşik bağlaç(lık)lar
  - 3.4. Tümce düzeyindeki birleşik bağlaç(lık)lar
  - 3.5. Yineleme düzeyindeki birleşik bağlaç(lık)lar (2019)

Doğan ise bağlama edatlarının diğer sözcük türlerinden farklı olarak basit, türemiş, birleşik değerlendirilmesinden farklı bir değerlendirmesinin yapılması gerektiğini belirtmiş, yapısal değerlendirmenin ise daha sonra yapılmasına dikkat çekmiştir. Ona göre bağlama edatları öncelikle şöyle sınıflandırılmalıdır:

1. Tek sözcükten oluşan bağlama edatları
  - 1.1. Sözcük düzeyinde bağlama edatları
  - 1.2. Cümle temelli bağlama edatları
2. Birden çok sözcükten oluşan bağlama edatları
  - 2.1. Sözcük öbeği temelli bağlama edatları
  - 2.2. Cümle temelli bağlama edatları
  - 2.3. İkili, üçlü, dörtlü... bağlama edatları (Tekrarlı bağlama edatları)

2.4. Birlikte bağlama edatları (2021: 107-109)

Doğan'ın bu değerlendirmesindeki 2.3. ve 2.4. başlıkları hariç diğerleri basit, türemiş veya birleşik olmalarına göre değerlendirilebilir. 2.3.'te yer alan bağlama edatları tekrarlı, 2.4.'te yer alan bağlama edatları ise birlikte terimiyle adlandırılmıştır. 2.3.'te belirtilen bağlama edatları her ne kadar tekrarlı olarak ifade edilmişse de onlar da özlerinde birlikte özelliğine sahiptir.

Görüldüğü üzere, Türkçe dil bilgisi çalışmalarında sözcükler yapısal olarak genellikle basit, türemiş, birleşik olarak değerlendirilmiştir. Bu adlandırmalara bazı araştırmacılar gövde terimini de dahil etmiştir. İsim, sıfat, zamir, zarf ve fiil için kullanılan bu yapısal adlandırmalar, dil bilimsel kelime sınıfı olan çekim edatı, bağlama edatı, ünlem edatı ve pekiştirme edatı için de kullanılmıştır. Ancak, bu ikinci sözcük sınıfı içerisinde bağlama edatlarıyla ilgili farklı yapısal adlandırmalar da yapılmıştır. Bu da göstermektedir ki bağlama edatlarının yapısal olarak ele alınması gereken farklı yönleri bulunmaktadır. Bağlama edatlarına bir kısım çekim edatlarını da katmak mümkündür. Bunların da yapısal olarak farklı bir yönü vardır. Her iki sözcük türünde de birden fazla birimden meydana gelmelerine rağmen birleşik kelime sınıfına girmeyen yapılar mevcuttur. Bu yapılar için Doğan'ın çalışmasında birlikte çekim edatı ve birlikte bağlama edatı terimleri kullanılmıştır (2021: 40/109).

Sözcük düzeyindeki yapıların yanında Türkiye Türkçesindeki eklerin de çeşitli yapısal değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu konuda basit ve birleşik terimleri genellikle karşımıza çıkmaktadır (Biray ve Gül Keskin 2015: 110; Korkmaz 2003: 18; Sinor 1952: 205). Bunun yanında Türkçedeki eklerin yapısıyla ilgili farklı değerlendirmede bulunanlar da olmuştur. Delice, ekleri yapı bakımından basit, birleşik ve birlikte olmak üzere üç başlık altında ele almıştır (2013). Karaca da Türkçedeki birlikte eklerden bahsetmiş ve bunların işlevleri üzerine bir değerlendirme yapmıştır (2014: 91). Görüldüğü üzere, Türkiye Türkçesinde ekler yapı bakımından değerlendirilirken basit, birleşik ve birlikte terimleri kullanılmıştır.

Türkçedeki birlikte yapılar, dil sisteminin bir gereği olarak birliktelik kullanımları ve eşdizimlilik içerisinde yer alır. Birliktelik, aynı sözcüde iki veya daha çok sayıda dil biriminin bir arada bulunması (Vardar 2002: 47) olarak tanımlanır. Eşdizimlilik ise iki veya daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer almasıdır (Vardar 2002: 94). Bu açıdan bakıldığında aşağı yukarı her iki kavramın da aynı duruma işaret ettiği görülür. Ancak, buradaki kilit ifade eşdizimlilikte bulunan "genellikle" sözcüğüdür. Özkan (2007: 32) da aralarındaki farkı, birliktelik kullanımının eşdizimliliğin öncülü olduğu, dilde anlamlı olduğu sürece herhangi bir dil biriminin diğer dil birimleriyle birlikte kullanılabileceğini, bunun

eşdizimlilik çerçevesinde değerlendirilebilmesi için birlikte kullanımların sıklığa bağlı olarak yüksek bir dağılıma sahip olup anlamlı bir farklılaşma oluşturması gerektiğini belirterek sıklığa dikkat çekmiştir. Görüldüğü üzere, birliktelik kullanımı ile eşdizimlilik bazı noktalarda iç içe geçtiği. Bunlar hem birbirini tamamlayan hem de bazı noktalarda birbirlerinden ayrılan süreçlerdir. Söz diziminde anlamlı olarak bir arada kullanılan her birim birliktelik göstermiş olur. Ancak, eşdizimliliğin oluşması için bundan fazlası gerekir. Eşdizimlilikle ilgili sıklık temelli veya anlam temelli yaklaşımlara göre dil birimlerinin dilin yatay boyutunda birbirini gerektirmesi söz konusudur. Böylece birimler, çeşitli açılardan eşdizimli olma özelliği gösterir.

Dilde eşdizimlilik gösteren birimlerin genellikle sözlükbirimler olduğu ifade edilmiştir. Ancak, durum her zaman böyle değildir. Bu konuda Doğan (2019: 536), eşdizimlilik çerçevesindeki sıklığın sadece sözlükbirimler arasında değil, sözlükbirimlerle dilbilgiselbirimler arasında da olabileceğini belirtmiştir. Böylece de sözlüksel eşdizim (lexical collocation) ve dil bilgisel eşdizim (grammatical collocation) olmak üzere eş dizimin iki türünün olduğu (Benson vd. 2009: 75) ifade edilir. Stubbs (2001) da, eşdizimliliği belirtirken onun dil bilgisel kategoriler arasında ve sözcük ile dil bilgisi çiftleri arasında olabileceğine dikkat çekmiştir. Demek ki, dil bilgisel birimlerin de eşdizimlilikte yeri vardır. Bu durum, Türkçe gibi işlek eklemeli diller için düşünüldüğünde dil bilgisel birimlerin (özellikle eklerin) eşdizimlilik içerisine dahil edilmesini gerektirir. Türkçede sözcüklerin değiştiği, ancak sözcüklerin aldığı eklerin bir anlamı vermek için birlikte kullanıldığı yapılar da dil bilgisel eşdizimlilik örnekleridir. Şöyle ki; öl-dü öl-ecek, kırıl-dı kırıl-acak, bitir-di bitir-ecek; gel-ir gel-mez, otur-ur otur-maz, bak-ar bak-maz; gel-di gel-eli, bil-di bil-eli, çık-tı çık-alı gibi yapılarıdaki koyu ekler bu türdendir. Bunlardan biri olmadan diğeri söz konusu anlamı vermek için yeterli değildir.

Bu çalışmada da eşdizimliliğe sahip olan iki grup dil birimi ele alınmış ve bunların yapısal olarak birlikte terimiyle karşılanması gerekliliği belirtilmiştir. Bunlar dildeki diğer eşdizim kategorilerinden farklı olarak yapı bakımından birlikte terimiyle ifade edilmesi gereken kategorilerdir. Sık kullanımın ötesinde ilgili anlamlar için dilde her zaman birlikte kullanılan yapılarıdır. Birinci grupta sözcük düzeyindeki bazı birimlerin birlikte yapısı içerisinde oluşturduğu birlikte çekim edatları ve birlikte bağlama edatları ele alınmıştır: +A kadar, +A göre, +A değin, +DAn başka, +DAn dolayı; ne ... ne ..., hem ... hem ..., ister ... ister ..., ... gibi .... dA, ... kadar ... dA. Bunlar, çalışmanın dilbilgisel anlamlı sözcükler grubunu oluşturmaktadır. Bunun yanında, dilde ek düzeyindeki bazı birimlerin de birlikte yapısı çerçevesinde eşdizimli olduğu görülür: ... -DI ... -AcAk, ... -r / -Ar / -Ir ... mAz, ... -In (> -Im); -nIn ... -m, -n, -I, -sI; -mIz, -nIz, -lArI. Bunlar da

birlikte ekler olarak çalışmanın ikinci grubunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla söz konusu iki grup da birliktelik kullanımının sonucunda eşdizimli özellik kazanmıştır. Bunlarla ilgili değerlendirme ve örnekler çalışmanın inceleme bölümünde verilmiştir.

1. İNCELEME

Bu başlık altında Türkiye Türkçesi dil bilgisinde bazı biçimbirimler için kullanılan birlikte yapısal teriminin karşıladığı birimlerin özelliklerine değinilmiş ve bunlarla ilgili örnekler verilmiştir. Bunun yanında birlikte teriminin birleşik terimiyle karşılaştırması yapılarak aralarındaki farka değinilmiştir.

1.1. Dil Bilgisinde “Birleşik” Terimi Ne İfade Eder?

Dil bilgisinde genellikle sıfat olarak kullanılan birleşik sözcüğü, yapı değerlendirmesinde basit ve türemiş terimleriyle birlikte ad olarak da kullanılır. Genel tanımıyla birleşik terimi, eş değerdeki en az iki yapının yan yana bulunup yeni bir anlam ve işlev kazanan sesbirim veya biçimbirim oluşturmasına işaret eder. Bu çerçevede Korkmaz; birleşik ad, birleşik bağlaç, birleşik cümle, birleşik ek, birleşik fiil, birleşik kelime, birleşik ses, birleşik sıfat, birleşik zamanlı kip, birleşik zarf terimlerine yer vermiştir (2007: 45-48). Bunlar içerisinde birleşik ad, birleşik bağlaç, birleşik fiil, birleşik kelime, birleşik sıfat ve birleşik zarf terimleri sözcük birleşmelerini, birleşik cümle terimi cümle birleşmelerini, birleşik ek terimi ek birleşmelerini, birleşik zamanlı kip terimi çekim yapısı birleşmelerini, birleşik ses terimi ise ses birleşmelerini karşılamaktadır.

Birleştirme yoluyla oluşturulan birleşik sözcüklerdeki, birleşmeye katılan kelimelerden her biri için birleşen terimi kullanılır (Korkmaz 2007: 44). Bu terimi cümlelerden, eklerden ve seslerden oluşan birleşiklerdeki her bir unsur için de kullanmak mümkündür. Dolayısıyla, birleşen terimi her türlü dil bilgisel birleşik yapıdaki unsurları karşılamak için kullanılabilir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken birleşik yapıların eş değer unsurlarla oluşturulmasıdır. Yani birleşenlerin eş değer dil bilgisel özelliklere sahip olması gerekir. Bu itibarla, söz konusu birleşik yapılar yan cümle/cümle (Eve giderken onu gördü.), sözcük+sözcük (aslanağzı, hanımeli, köpek balığı; cingöz, boşboğaz, başıboş; akşamüstü, bugün, biraz; hâlbuki, veya, veyahut vb.), ek+ek, (+lAş-, -dığında, +msı vb.) ses+ses (ng, ny, sch vb.) yapılarından biriyle oluşur. Buna karşılık, sözcük+ek, ek+sözcük, ek+ses, ses+ek, sözcük+ses, ses+sözcük vb. yapılarda olmazlar.

Birleşik yapıların bir diğer özelliği birleşik oluşturmak için bir araya gelen en az iki birimin yeni bir kavrama karşılık gelmesi, yeni bir işlevde

kullanılması veya yeni bir tür oluşturması durumudur. Bu konuda Korkmaz, birleşik ad terimini, en az iki kelimenin kendi kavramları dışında yeni bir kavramı karşılamak üzere birleşmesi biçiminde tanımlamıştır (2007: 45). Bunu birleşik sıfat, birleşik zarf, birleşik bağlaç gibi sözcük düzeyindeki birimlerden oluşan birleşik yapılar ve birleşik ek adlandırmasındaki ek düzeyindeki birimlerden oluşan birleşik yapılar için de kullanmak mümkündür. Dolayısıyla yeni bir anlamın ortaya çıkması, sözlüksel veya dil bilgisel anlama sahip birimlerin birleşmesi konusunda öne çıkan bir husustur. Örneğin; gecekondur birleşik sözcüğünün artık doğrudan gece ve kondur sözcükleriyle bağlantısı yoktur. Bunun yanında kedi balığı birleşik sözcüğünün kedi sözcüğüyle doğrudan bir bağlantısı kalmamıştır. Tür ve işlev değişmesi de birleşmeler sonucunda görülen bir durumdur: Kızılırmak: sıfat+isim= birleşik isim, aksi takdirde: sıfat+isim= bağlama edatı; -dığında: sıfat-fiil+iyelik+zamir n’si+bulunma hâli= zarf-fiil eki, -anda: sıfat-fiil+bulunma hâli= zarf-fiil eki vb.

Birleşik sözcüklerin sahip olduğu bir diğer husus, birleşigi oluşturan birimlerin yan yana olması durumudur. Bu husus, aynı zamanda birleşik olma için en önemli ve gerekli husustur. Bu konuda Özkan, birleşik sözcüklerin tek bir kavramı karşılayacak biçimde anlamca kaynaştığını ve bu kaynaşmanın sözcüklerin aralarına yapım eki, çekim eki veya herhangi bir sözcük giremeyecek kadar kuvvetli olduğunu belirtir (1996: 95). Birleşik sözcüğü oluşturan birleşenlerin yan yana olup kaynaşma durumları sebebiyle hepsinin bitişik yazılmaları gerekliliği bazı çalışmalarda belirtilmiştir (Delice 2017; Özön 1995). Bu konuda Delice, birleşik sözcüklerde yan yana gelen sözcüklerin anlatımsallığın ötesine geçip “sözlükbirim” olarak adlandırma amaçlı kullanıldığını, dolayısıyla bu yapıların bitişik yazılması gerektiğini belirtir (2017: 158). Buradan da anlaşılacağı üzere birleşik sözcükler yan yanadır ve bu sebeple bazı araştırmacılar onların bitişik yazılması gerektiğini savunmuştur.

Sonuç olarak, dil bilgisinde birleşik yapısal terimiyle ifade edilen birimlerin birleşenleri şu özellikleri taşırlar:

1. Yeni bir anlam, işlev veya tür oluştururlar.
2. Oluşturdukları yapı içerisinde eş değerdedir.
3. Yan yana bulunurlar.

1.2. Dil Bilgisinde “Birlikte” Terimi Ne İfade Eder?

Dilde yan yana bulunup yeni bir işlev ve anlama karşılık kullanılan birleşik yapıların yanında yan yana bulunmadığı hâlde birlikte kullanılarak yeni bir işlev ve anlam ifade eden yapılar da vardır. Bunlar, aralarına başka birimler girebilen ve birlikte bir işlev kazanıp yeni bir anlam ifade eden

yapılardır. Bunlar, eşdizimlilik çerçevesinde ilgili işlevi karşılamak ve anlamı ifade etmek için birbirini gerektiren yapılardır. Bu yapılar Türkçede ek ve sözcük düzeyinde olmak üzere iki kategoriye ayrılır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, dilde birleşik olmanın ses, ek, sözcük ve cümle olmak üzere farklı boyutları vardır. Bu kategoriler içerisinde de eklemeli bir dil olması sebebiyle Türkçede birleşik ek yapıları ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında, Türkçede birleşik ek tanımına uymayan ve araştırmacılar tarafından birlikte ek olarak adlandırılan yapılar da vardır (Delice 2017; Karaca 2014: 91). Bu konuda Karaca, birlikte ek yapısını oluşturan eklerin asıl işlevlerinden uzaklaşarak yeni bir işlev için bir araya geldiğini, dolayısıyla da ancak iki ekin birlikte kullanılarak söz konusu anlamı verebildiğini belirtmiştir (2014: 92). Delice birlikte ek yapısını kabul ederek fiiller ve isimlerle oluşan birlikte eklere şunları örnek olarak vermiştir: ... -DI ... -AcAk (oldu olacak), ... -DI ... -All (geldi geleli), -DI(x) ... -AsI (oldum olası), ... -r / -Ar / -Ir ... mAz (gelir gelmez); ... -DAn ... -A (yediden yetmişe), ... -I ... -InA (boşu boşuna), ... -In (> -Im); -nIn ... -m, -n, -I, -sI; -mIz, -nIz, -lArI (bahçenin ağaçları), ... -II ... -InA (başlı başına), ... -II ... -IncA (boyu boyunca) (2013). Görüldüğü üzere, bu ekler yan yana olmamalarına rağmen yeni bir anlamı birlikte ifade etmekte ve birlikte bir işlevde kullanılmaktadır. Bu sebeple de birlikte ek olarak anılmışlardır. Bu da onların eşdizim özelliği kazandıklarının kanıtıdır.

Türkiye Türkçesinde ek düzeyinde birlikte yapıların yanında sözcük düzeyinde birlikte yapılar da vardır. Bunlar, bazı bağlama edatları ve çekim edatlarından oluşmaktadır. Aşağıda örnekleri ve kullanımları verilecek bu türden edatlar dil bilgisi çalışmalarında genellikle birleşik olarak ele alınmıştır. Ancak, bunlar Türkçedeki birleşik kelime kurallarına uymayan yapılar olduğu için bu çalışmada birleşik olarak değil, birlikte terimiyle nitelendirilmişlerdir.

Türkiye Türkçesinde sözcük türleri içerisinde en farklı yapısal değerlendirmelerin gerçekleştirildiği türün bağlama edatları olduğu söylenebilir. Bunda söz konusu sözcük türünün birbirinden farklı kaynaşım kalıplaşmalar sonucu oluşması etkili olmuştur. Bu sebeple, bağlama edatları yapısal olarak değerlendirildiğinde basit, türemiş, birleşik terimlerinin yanında öbekleşmiş terimi de kullanılmış ve öbekleşmiş bağlama edatları olarak ya ... ya ..., hem ... hem ..., kim bilir, bana kalırsa, buna göre, ya da, hem de, kaldı ki, ne de olsa, sözün kısası, gel gelelim, zorla değil ya gibi bağlama edatları örnek olarak gösterilmiştir (Atabay vd. 1983: 179; Demirci 2017: 139-140).

Bağlama edatlarının öbekleşmiş olarak değerlendirilenlerine bakıldığında bunların sözlüksel anlama sahipken birtakım öbekleri oluşturdukları ancak kalıplaşım dil bilgisel anlama geçtikten sonra öbek

olmaktan çıktıkları söylenebilir. Aynı durum, Türkçedeki birleşik isimler, birleşik sıfatlar, birleşik zarflar vb. için de geçerlidir. Nitekim, Türkçede köpek balığı, kuşburnu, biçerdöver, salkımsöğüt, birtakım, bugün, akşamüstü gibi birleşik kelimelerin de öbek olarak kuruldukları ve birleşik kelime hâline geldikten sonra artık öbek olarak değerlendirilmedikleri görülür. Dolayısıyla aynı durum yukarıda belirtilen bağlama edatları için de geçerlidir. Bunların hangi öbek temelli oldukları belirtilebilir, ancak bu onların yapısı olmamalıdır. Bu sebeple aksi hâlde, bundan başka, bununla birlikte, ya da, hem de, başka bir ifadeyle, sözün özü, gel gelelim, yahut gibi bağlama edatlarının yapı itibarıyla birleşik olarak nitelendirilmeleri daha doğru görülmektedir. Buna karşılık Ne ... ne ..., hem ... hem ..., ister ... ister... gâh ... gâh gibi aynı kelimenin tekrarlanarak aralarına çeşitli birimler alıp bağlama edatını oluşturduğu yapılar ise birleşik kelimelerin yan yana olma, dolayısıyla birleşenlerin aralarına başka unsurlar almaması kuralına uymazlar. Bu sebeple, birleşik olarak nitelendirilmemelidirler.

Hacıeminoğlu, Ne ... ne ..., hem ... hem ..., ister ... ister... gâh ... gâh, kimi ... kimi ... gibi edatları, yapısal değil anlamsal bir değerlendirmeye karşılaştırma-denkleştirme edatları olarak bağlama edatlarından ayırmıştır (2015: 261). Deny, bu türden birimleri bağlama edatları başlığı altında ele almış ve bunlar için katmerli bağlaç, tekrarlı bağlaç ifadelerini kullanmıştır (2012: 602). Ergin de bunları bağlama edatları başlığı altında karşılaştırma edatları içinde ele almış ve bunlara katmerli edatlar da denebileceğini belirtmiştir (2009: 353-354). Ancak, bu değerlendirmelerin hiçbirinde söz konusu bağlama edatlarıyla ilgili yapısal bir değerlendirme yapılmamıştır. Sadece Karaoğlu, birleşik yapılı bağlaç(lık)lar başlığı altında yineleme düzeyindeki birleşik bağlaç(lık)lar olarak bu türden bağlama edatlarına yer vermiştir (2019: 234).

Yapısal özelliklerine pek değinilmeyen bu türden bağlama edatları, büyük oranda başına geldikleri unsurları birbirine bağlayan biçimbirimlerin tekrarından oluşmaktadır. Yan yana olmadıklarından dil bilgisindeki birleşik yapıların kurallarına uymazlar. Bu türden bağlama edatları içerisinde ... da ... da biçimi, cümleleri bağlayan bağlama edatı olarak tek başına da kullanabilirken (Geldi de her şeyi anlattı.), ne ... ne ..., hem ... hem ..., ister ... ister... gâh ... gâh, kimi ... kimi ..., ... olsun ... olsun gibi örnekleri tekli kullanımlarda bağlama edatı olamazlar. Dolayısıyla bu türden bağlama edatlarının birleşik değil, bir tür birlikte yapılar oluşturduğu görülür. Bu birlikte yapılar neredeyse tamamıyla tekrarlanan unsurlardan meydana gelmektedir. Bunun yanında söz konusu bağlama edatlarının bazılarında ikinci unsur kısmî değişikliğe de uğrayabilir: bir taraftan ... öbür taraftan ..., bir yandan ... diğer yandan ..., bir bakmışsın ... bir bakarsın... vb.

Bağlama edatları içerisinde bir grup daha vardır ki bunlara şimdiye kadar pek dikkat çekilmemiştir. Bunlar, birlikte bağlama edatlarının önemli bir grubunu oluşturmaktadır. Yukarıda belirtilen tekrarlı bağlama edatlarından farklı olarak bunlar aynı unsurların tekrarlarından oluşmazlar. Farklı biçimbirimlerin bağlama işlevinde birlikte kullanılmasıyla bağlama edatlarını oluşturan bu yapılara Türkiye Türkçesinden şunları örnek olarak vermek mümkündür: ...+DAn başka ... dA, ...+DAn gayrı ... dA, ...+DAn gayrı ... daha, ... değil ... bile, değil ... .. bile, değil ... .. dahi, değil ... .. dA, ... gibi ... dA, ... haricinde ... dA, ... kadar ... dA, bırak / bırakın / bırakınız ... .. bile, bırak / bırakın / bırakınız ... .. dahi, ... yanında ... dA, ... yanı sıra ... dA. Bu türden bağlama edatları da iki biçimbirimin aralarına bağladığı unsurları alıp cümlede birlikte kullanılmaları neticesinde oluşmuştur. Dolayısıyla bunların ikisi birden eşdizimli olarak aynı cümle içerisinde yer almazsa bağlanan unsurlar olmayacağı için bağlama edatı da olmaz. Tekli kullanımlarında bağlama edatı dışında cümlede çekim edatı, pekiştirme edatı, fiil, zarf gibi sözcükleri oluştururlar. Birlikte bağlama edatlarının bu türünün kullanımlarına şu cümleleri örnek vermek mümkündür:

- Çiçekleri sulamaktan başka onları budadı da.
- Çiçekleri sulamanın haricinde onları budadı da.
- Çiçekleri suladığı gibi onları budadı da.
- Bu çiçekler güzel koktuğu kadar narindir de.
- Bu çiçekler güzel kokmanın yanında narindir de.
- Bu çiçekler güzel kokmanın yanı sıra narindir de.
- Bırak simidi ekmek bile almamış.
- Değil simit ekmek bile almamış.
- Evde simit değil ekmek dahi yok.
- Ekmek almak sadece gereksiz değil saçmadır da.
- Ekmekten gayrı simit de aldı.
- Bizden gayrı üç kişi daha geldi.

Türkiye Türkçesinde birlikte yapısal özelliğe sahip bağlama edatlarının en karakteristik örnekleri bunlardır. Bu türden yapılara şimdiye kadar Doğan (2021: 109) hariç değinilmediği görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde yukarıda belirtilen bağlama edatlarının yanında çekim edatlarının bir grubu da birlikte yapısal özelliğine sahiptir. Bunlar, (isim)+öncül ek – zarf/sıfat yapısıyla oluşmuş çekim edatlarıdır. Bunlar,

bağlama edatlarının birlikte yapısal özelliğine sahip olanları gibi aralarına başka biçimbirim almazlar. Bu açıdan onlardan ayrılırlar. Ancak eş değer iki yapıdan oluşmadıkları için birleşik olarak adlandırılmamaları daha doğru olur. Dolayısıyla, bu hâllerıyla söz konusu çekim edatları Türkçedeki birlikte yapıların farklı bir türünü oluşturmaktadır.

Türkçede çekim edatları temelde iki farklı biçimde ele alınmıştır. Kimi araştırmacılar Denli, diye, gibi, için, ile, sayesinde, sularında, tarafından, üzerine, yüzünden, zarfında gibi çekim edatlarını ayrı, +A dek, +A dair, +A rağmen, +DAn beri, +DAn böyle, +DAn dolayı, +DAn gayrı, +DAn ötürü gibi çekim edatlarını yapısal olarak ayrı ele almışlardır. İlk gruptaki edatlar yapısal olarak Delice ve Bilgegil tarafından basit, ikinci gruptakiler ise birleşik olarak değerlendirilmiştir. Doğan ise ilk gruptakileri doğrudan, diğerlerini ise birlikte olarak değerlendirmiştir. Doğrudan edatlar da kendi içinde basit, türemiş, birleşik olarak değerlendirilebilir (Bilgegil 2009: 215; Delice 2014: 128; Doğan 2021: 40; Ediskun 2010: 285). Buna karşılık kimi araştırmacılar her iki edat türünü önce iki ayrı gruba ayırmadan başka, beri, dair, dek, dolayı, gibi, için, ile, rağmen, ötürü, üzerine biçimlerinde tek grup olarak ele alıp basit, türemiş, birleşik değerlendirmeleri yapmışlardır. Onlara göre Delice'nin öncül ek deyip çeşitli zarf veya sıfatlardan önceki isim unsurunda yer alıp zarf veya sıfatlarla birlikte çekim edatını oluşturan +A, +DAn ekleri edatların istemi, edatlardan önce gelen durum ekleri biçimlerinde ele alınmıştır (Banguoğlu 2004: 386; Demirci 2017: 125; Doğan 2014: 105-119; Ergin 2009: 369; Korkmaz 2003: 1061). Bu durumda edatlar beri, dair, dek, dolayı, göre, karşı, ötürü vb. biçimlerinde kabul edildiği için bu araştırmacılar tarafından basit-birleşik, doğrudan-birlikte gibi yapısal ayrımlar yapılmamıştır. Ancak, söz konusu sözcüklerin önündeki isimde bulunan +A, +DAn ekleri olmadan ilgili sözcüklerin zarf veya sıfat olarak kullanıldığı ve dolayısıyla önündeki isim unsurunda bulunan eklerle çekim edatını oluşturduğu daha doğrudur. Dolayısıyla ilgili çekim edatlarının tarafımızca +A dek, +A dair, +A rağmen, +DAn beri, +DAn böyle, +DAn dolayı, +DAn gayrı, +DAn ötürü biçimlerinde kabul edildiği belirtildikten sonra yapısal değerlendirmesinin nasıl olması gerektiği konusuna da açıklık getirmek gerekir. Bu türden çekim edatları yapısal olarak birlikte çekim edatları olarak değerlendirilmektedir. Çünkü, birleşik olma durumu en az iki eş değer yapının yan yana gelip bir anlam için kullanılmasıyla mümkündür. Bu sebeple, ilgili çekim edatlarının bir tarafı ek, diğer tarafı sözcük biçimindedir. Yani, birleşik olması için sözcük+sözcük veya ek+ek yapısının olması beklenirken burada ek+sözcük yapısı karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla birleşik olmanın tanımına uymayan bu yapıyı da birlikte yapısal terimiyle nitelendirmek daha doğru görülmektedir.

Dolayısıyla birlikte teriminin karşıladığı birimler şu özellikleri taşımaktadır:

1. Yeni bir anlam, işlev veya tür oluştururlar.
2. Oluşturdukları yapı içerisinde çekim edatları hariç eş değerdedirler.
3. Çekim edatları hariç yan yana bulunmazlar.

Buna göre bağlama edatlarının birlikte yapısında olanlar ve birlikte yapısında olan ekler birlikteliği oluşturan birimler yan yana olmadığı için birleşik yapısında olan birimlerden ayrılırlar. Birlikte çekim edatları oluşturan birimler yan yana bulunma bakımından birleşik yapısına benzese de bunlar da birlikteliği oluşturan birimler eş değer olmadığı için birleşik sözcük yapısından ayrılırlar.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye Türkçesindeki basit, türemiş ve birleşik yapısal terimlerinin yanında bir yapı terimi olan birlikte terimi ele alınmış ve bu terim kapsamına giren birimler eşdizimli özellikleri bakımından ele alınmıştır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Türkiye Türkçesinde birlikte yapısı içerisinde bazı eklerin ve bazı bağlama edatları ile bazı çekim edatlarının yer aldığı görülmüştür. Bunun yanında, çeşitli araştırmalarda birleşik olarak nitelendirilen bu yapıların söz konusu terimin özelliklerini kısmen veya tamamen taşımadığı da ortaya konmuştur.

Eklerin basit veya birleşik olmanın dışında birlikte yapısına sahip olmaları söz konusudur. Türkiye Türkçesinde ... -DI ... -AcAk (oldu olacak), ... -DI ... -AII (geldi geleli), -DI(x) ... -AsI (oldum olası), ... -r / -Ar / -Ir ... mAz (gelir gelmez); ... -DAn ... -A (yediden yetmiş), ... -I ... -InA (boşu boşuna), ... -In (> -Im); -nIn ... -m, -n, -I, -sI; -mIz, -nIz, -lArI (bahçenin ağaçları), ... -II ... -InA (başlı başına), ... -II ... -InC (boyu boyunca) ekleri yan yana bulunup birleşik bir yapı oluşturmadıklarından yapısal olarak birlikte terimiyle nitelendirilmiştir. Bunlar farklı bağımsız biçimbirimlere gelmelerine rağmen eşdizimlilik özelliği gösterirler. Bunlardan biri olmadan diğeri söz konusu anlam için kullanılamaz.

Dil bilgisinin yapı değerlendirmesi üzerine yapılan çalışmalarda birleşik sözcüklerin en az iki sözcüğün tek bir işlev ve anlam için yan yana kullanıldığı biçimbirimler olduğu belirtilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesindeki ...+DAn başka ... dA, ...+DAn gayrı ... dA, ...+DAn gayrı ... daha, ... değil ... bile, değil ... ... bile, değil ... ... dahi, değil ... ... dA, ... gibi ... dA, ... haricinde ... dA, ... kadar ... dA, bırak / bırakın / bırakınız ... ... bile, bırak / bırakın / bırakınız ... ... dahi, ... yanında ... dA, ... yanı

sıra ... dA bağlama edatları yan yana kullanılmadan bağladığı birimleri aralarına, önlerine veya sonlarına alarak kullanılırlar. Bu açıdan birleşik olmanın yan yana olma kuralına uymazlar. Dolayısıyla birleşik olma değil, birlikte olma yapısına sahiptirler. Bunların yanında ne ... ne ..., hem ... hem ..., ister ... ister... gâh ... gâh, kimi ... kimi ..., ... olsun ... olsun, bir taraftan ... diğer taraftan ... gibi tekrarlı yapıda olan bağlama edatları da bağladıkları birimlerin başında veya sonunda kullanılarak yan yana olma kuralına uymazlar. Bu sebeple, söz konusu bağlama edatları da birlikte yapısal değerlendirmesiyle ele alınmalıdır. Bunların yukarıda belirtilen bağlama edatlarından tek farkı ilkinde farklı biçimbirimler birlikteliği oluştururken bunlarda çok büyük oranda aynı biçimbirimler birlikteliği oluşturmaktadır.

Türkiye Türkçesinde bağlama edatlarının yanında bazı çekim edatları da birlikte yapısal değerlendirmesiyle ele alınmalıdır. Bunlar, +A dek, +A dair, +A doğru, +A rağmen, +DAn beri, +DAn böyle, +DAn bu yana, +DAn dolayı, +DAn gayrı, +DAn itibaren, +DAn kelli, +DAn öte, +DAn ötürü, +DAn özge, +DAn yana vb. yapısında olan çekim edatlarıdır. Bunları oluşturan birimler yan yana olmalarına rağmen iki eş değer birim olmadıklarından birleşik bir yapı oluşturmaları söz konusu değildir. Bunlar bir tarafı ek diğer tarafı sözcük olan ve birlikte çekim edatını oluşturan yapılardır.

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesinde basit, türemiş, birleşik yapısal terimlerinin yanında birlikte yapısal teriminin kullanılması Türkçenin yapı bilgisi değerlendirmesi için daha uygundur. Ayrıca bu durum, dilin eşdizimli unsurlarının varlığının bir gereğidir. Birlikte yapılarının tespit edilebildiği kadarıyla ek düzeyinde ve sözcük düzeyinde olmak üzere iki grubu bulunmaktadır. Sözcük düzeyi içerisinde bağlama edatlarının ve çekim edatlarının bazıları yer almaktadır. Ek düzeyi içinde ise bazı ekler yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi dil bilgisinde ekler yapısal olarak basit, birleşik, birlikte olmak üzere üç, sözcükler içerisinde ise bağlama edatları ve çekim edatları yapısal olarak basit, türemiş, birleşik, birlikte biçiminde olmak üzere dört başlık altında ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

ATABAY, Neşe, İbrahim KUTLUK ve Sevgi ÖZEL (1983). Sözcük Türleri. (Yöneten ve Yayına Hazırlayan Doğan Aksan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin (2004). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BENSON, Morton, Evelyn BENSON ve Robert ILSON (2009). The BBI Combinatory Dictionary of English. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

BİLGEGİL, M. Kaya (2009). Türkçe Dilbilgisi. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

BİRAY, Nergis ve Esra Gül Keskin (2015). “Birleşik Eklerle İlgili Bir Teorsî Denemesi”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 2: 109-134.

DELİCE, H. İbrahim (2013). “Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?”. VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Yayımlanmamış bildiri), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 30 Eylül – 4 Ekim 2013.

DELİCE, H. İbrahim (2014). Sözcük Türleri. Sivas: Asitan Kitap.

DELİCE, H. İbrahim (2017). “Birleşik Kelimeler Ayrı Yazılmalı mıdır?”, I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde, 4-16 Ekim 2017, Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 119-159.

DEMİRCİ, Kerim (2017). Kelime Bilgisi. Ankara: Anı Yayıncılık.

DENY, Jeany (2012). Türk Dil Bilgisi. (Uyarlayan Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

DOĞAN, Ahmet Turan (2021). Türkiye Türkçesinde Edatlar. İstanbul: Kriter Yayınları.

DOĞAN, Nuh (2014). “Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilgisel Yapısı”, Dil Araştırmaları 15: 105-119.

DOĞAN, Nuh (2019). “Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik”, X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde, 17-19 Ekim 2018, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 535-545.

EDİSKUN, Haydar (2010). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Ktiabevi.

- EKER, Süer (2017). Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2009). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2015). Türk Dilinde Edatlar. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- KARACA, Hasan (2014). “Birlikte Eklerin İşlevleri”. Gaziantep University Journal of Social Sciences 13(1): 91-98.
- KARAOĞLU, Serdar. Bağlaçlar (2019). Editör Erdoğan Boz. Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin ve Münür Erten (2011). Türkiye Türkçesi Dilbilgisi. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- ÖZKAN, Bülent (2007). Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZKAN, Mustafa (1996). “Yapılış, Yazılış ve Kullanılışları Bakımından Birleşik Kelimeler”, İlmî Araştırmalar 2: 95-110.
- ÖZÖN, Nijat (1995). Büyük Dil Kılavuzu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SİNOR, Deniz (1952). “On Some Uralic-Altaiic Plural Suffixes”, Asia Major I-II: 195-230.
- STUBBS, Micheal (2001). Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics. Oxford: Blackwell Publishing.
- VARDAR, Berke (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual.